

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 44, Yıl/Year: 2021 (Aralık/December)

**Günümüze Ulaşamayan Erken Osmanlı Dönemine Ait Bir Yapı:
Bolu Ak Mescid (Leylekler Camii)**

*An Architectural Structure from the Early Ottoman Period that No Longer
Exists: Bolu Ak Masjid (Leylekler Mosque)*

Hüseyin Can

Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı – Ph.D. candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts

huseyincan@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3520-0267>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 01/08/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/11/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2021

Atıf/Citation: Can, Hüseyin. "Günümüze Ulaşamayan Erken Osmanlı Dönemine Ait Bir Yapı: Bolu Ak Mescid (Leylekler Camii)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/44 (2021), 481-499. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.977170>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Günümüze Ulaşamayan Erken Osmanlı Dönemine Ait Bir Yapı: Bolu Ak Mescid (Leylekler Camii)*

Öz

Bolu, Orhan Gazi döneminde 1324 – 1326 tarihleri arasında Osmanlı topraklarına katılmasının ardından Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleşen imar faaliyetleri sonucunda hızla gelişmiştir. Bayındırlık faaliyetlerine paralel olarak ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan da canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde şehirdeki ihtiyaçlar göz önüne alınarak farklı yapı türlerinde eserler inşa edilmiştir. Bu yapılardan bir tanesi de Yıldırım Bayezid döneminde inşa edilen Ak Mescid'dir. Mescidin devamını sağlamak için esere farklı tarihlerde vakıf gelirleri bağlanmıştır. Kurulduğu mahalleye zaman içerisinde ismini vermiştir. Mescid ilk inşasından itibaren yangın ve deprem olmak üzere iki önemli afet geçirmiştir. Yangından sonra tekrar inşa edilen yapının, ne yazık ki depremden sonra inşası mümkün olmamıştır. Böylelikle yapı günümüze ulaşamamıştır. Daha önce yapı hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde bulunan Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi belgeleri olmak üzere, yapıya ait eski fotoğraflar vasıtasıyla yapının kronolojik olarak geçirmiş olduğu evreler ele alınacak, ayrıca tarihi süreçteki değişim ve dönüşümleri incelenecektir. Yapının Türk İslam mimarisindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatı, Türk İslam Mimarisi, Mescid, Bolu, Ak Mescid.

An Architectural Structure from the Early Ottoman Period that No Longer Exists: Bolu Ak Masjid (Leylekler Mosque)

Abstract

After becoming an Ottoman land by Orhan Ghazi's conquest between 1324 and 1326, Bolu has been reconstructed rapidly during the reign of Yıldırım Bayezid. In addition to the public works, it has also started to revive economically, socially, and culturally. In this period, several architectural structures were built according to the needs of the city. Ak Masjid, which was built during the reign of Yıldırım Bayezid is one of them. For the expenses of the masjid, foundation revenues were given at various times. After a while, the name of the mosque was given to the neighborhood where it was built. The masjid has suffered two major disasters, namely fire and earthquake. It was rebuilt after the fire but unfortunately was not possible to rebuild after the earthquake. Thus, the building has not survived to the present day. There is no detailed study that has been done on the structure previously. In this study, the changes and transformations of the building will be presented chronologically with the old photographs of the building, especially the Ottoman and Turkish Republic period documents in the Presidential Archives. The importance of the work in Turkish-Islamic architecture will be emphasized.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Turkish Islamic Art, Turkish Islamic Architecture, Masjid, Bolu, Ak Masjid.

Giriş

9. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya başlayan Türk boylarının göç yolcuğu, fetihlerle birlikte 11. yüzyılda Anadolu'nun bütününe yayılmıştır. Bu dönemde Bolu şehrine Selçuklu Türkleri hâkim olmuştur. 12 ve 13. yüzyıllarda Bolu'ya Türkmen nüfus yerleşmeye başlamış, bu yerleşim Moğol İstilasından

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında, Doç. Dr. Mehmet Memiş'in danışmanlığında, Hüseyin Can tarafından hazırlanmakta olan "Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Cami ve Mescidlerin Osmanlı Mimarisindeki Yeri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

sonra artarak devam etmiştir.¹ Zeki Velidi Togan'ın aktardığına göre Bolu ve çevresine otuz bin çadırılık nüfus yerleştirilmiştir.² Türkmenler süreç içerisinde buldukları yerlerde köyler kurmuşlardır. Kızık, Kayı, Avşar, Kınık, Alpagut, Alpagutbey, Bayındır, Iğdır, Berk, Dodurga, Salur, Banaz, Çivril ve Dadiç gibi isimler bu yerleşim yerlerinde çokça kullanılmıştır.³ Günümüzde de Bolu ve civarında aynı isimler varlığını sürdürmektedir. Anadolu Selçuklularının hâkimiyetini kaybetmesi ile birlikte Osmanlı Beyliği Anadolu'da hızlı bir biçimde gelişip genişlemiştir. Bolu ve çevresi 1323 yılında Konur Alp tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 15. yüzyıl tarihçilerinden Aşık Paşazade "Konuralp Akyazı, Konurapa ili, Bolu ve Mudurnu Ülkelerini yer edindi. Akça Kocayı Kandıra'ya yolladı. Maksatları Samandıra'ya varmaktı." ifadesi ile bu fethi dile getirmiştir.⁴ Fethinden sonra belirli bir süre Bolu'nun ismine Konrapa denildiği de belirtilmektedir.⁵ Daha sonra Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetini pekiştirmek için askerî faaliyetlerde bulunmuştur. Taraklı, Göynük ve Mudurnu bu dönemde fethedilmiştir. Süleyman Paşa bu yerlerde dinî, sosyal ve kültürel yapılar inşa ettirmiştir. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Çelebi Mehmet ve II. Murat, bu bölgelerde Osmanlı hâkimiyetini arttırmak için mücadele etmişlerdir.⁶

Bolu merkezi, Osmanlı Dönemi'nden önce farklı medeniyetlerin izlerine rastlanan Hisar Tepesi mevkiinden ibaretti. Günümüzde Yukarı Çarşı olarak anılan Hisar Tepesi, Osmanlı Devleti'nin imar faaliyetleri sonrasında oldukça gelişmiştir. Yerleşim birimleri ile birlikte sosyal ve ticari bir merkez olma yolunda ilerlemiştir. Bölgede imar faaliyetlerinin gelişme gösterdiği dönem olarak M. 1389- 1402 tarihlerinde Yıldırım Bayezid'in yaptırmış olduğu cami ve etrafında gelişen külliyenin etkisi oldukça büyüktür.⁷

Bu çalışmada Yıldırım Bayezid döneminde Bolu'nun merkezinde inşa edilmiş dinî amaçlı mahalle mescidi olan Ak Mescid sunulmaya çalışılmıştır. Günümüze ulaşamayan yapı ile ilgili şimdiye kadar doğrudan ve kapsamlı bir akademik çalışma yapılmamıştır. Mevcut çalışmalarda da yapıya genellikle yüzeysel olarak değinilmiştir. Bu makalede başta arşiv belgeleri olmak

1 Tuncay Özdemir, *Bolu Şehri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 30.

2 A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 197.

3 Özdemir, *Bolu Şehri*, 31; Selman Soydemir, *Bir Şehrin Aynası Bolu* (Ankara: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2016), 10.

4 Aşıkpaşaoğlu, Aşıkpaşaoğlu Tarihi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 36.

5 Semavi Eyice, *Tarihde Bolu* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1975), 4.

6 Enver Konukçu, "Bolu ve Fatihleri", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1998), 4-5.

7 Yıldız Ötügen vd., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 2/310.

üzere farklı yayınlardaki bilgiler ışığında Ak Mescid'in inşa süreci değerlendirilmiş ve geçirdiği önemli aşamalar ele alınmıştır. Ayrıca yapıya ait ulaşılabilen eski fotoğraflar üzerinden araştırma desteklenmiştir. Bu çalışma sırasında fotoğrafların önemli katkısı, az da olsa mimari plan ve programı hakkında bilgi vermesi olmuştur.

1. Ak Mescid (Leylekler Camii)

1.1. Tarihlendirme ve Tarihi Süreçte Ak Mescid

Bu bölümde öncelikle yapının geçmişteki konumu belirtilip, tarihlendirilmesi yapılacak olup, sırasıyla arşiv kayıtları incelenecektir. Osmanlı Devleti'nin erken döneminden itibaren yapının geçirmiş olduğu tarihi süreç ele alınıp Cumhuriyet dönemini de kapsayacak şekilde kronolojik olarak incelenecektir.

Ak Mescid (Leylekler Camii), Kadı Camii'nin karşısından Reşat Aker Caddesi'ne çıkan merdivenlerin devamında Dik Sokak'ta yer almaktaydı. Caminin bulunduğu mahalle Osmanlı Dönemi'nde Ak Mescid Mahallesi olarak isimlendirilirken daha sonra Karamanlı Mahallesi'nin sınırları içerisine dahil edildi (bk. Fotoğraf 2-3).⁸ Böylelikle Ak Mescid'in kendisi gibi mahallesi de ortadan kalkmış oldu.

Yapının tarihlendirilmesinde önemli bir yeri olan inşa veya onarım kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Bundan dolayı eserin tam olarak ne zaman inşa edildiği ile ilgili bir malumat yoktur. Ancak ulaşılabilen arşiv kayıtları ve yapılan araştırmalar neticesinde yapının ilk dönemlerine ait aydınlatıcı bilgiler mevcuttur.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'ndeki H. 1111/ M. 1699- 1700 tarihli atama belgesine göre yapı Yıldırım Bayezid döneminde inşa edilmiştir. Belgede yer alan "Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın bina eylediği mescid" ifadesi bunu desteklemektedir.⁹ Eserin banisinin Yıldırım Bayezid olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Semavi Eyice *Tarihde Bolu* isimli eserinde Yıldırım Bayezid'in Bolu'da Ak Mescid adıyla bilinen Leylekler Mescidi'ni yaptırdığını ancak sonradan caminin yıkıldığını belirtmektedir.¹¹ İ. Aydın Yüksel de *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii* isimli eserinde Yıldırım Bayezid'in Ak Mescid adıyla bir yapı yaptırdığı bilgisini paylaşmaktadır.¹² Bu bilgiye Selman Soydemir'in eserinde ve *Sebilci Bolu Kültür Dergisi'*nde de yer verilmiştir.¹³

8 *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, haz. Semih Dimicioğlu (Bolu: 2016), 15.

9 Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mustafa II [AE. SMST.II]*, No.106, Gömlek No.11517,1-2.

10 BOA, *AE.SMST. II*, No. 106, Gömlek No. 11517, 1-2.

11 Eyice, *Tarihde Bolu*, 10.

12 İ. Aydın Yüksel, *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 6.

13 *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15; Soydemir, *Bir Şehrin Aynası Bolu*, 51.

Yukarıdaki belge ve kaynaklardan mescidin Yıldırım Bayezid döneminde M. 1389-1403 yılları arasında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle yapı, erken Osmanlı Dönemi eseri olarak 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilir.

Yapı ile ilgili Osmanlı arşivlerinde yer alan erken tarihli kayıtlarından bir tanesi H. 1111/ M. 1699-1700 senesindeki müezzin atamasıdır.¹⁴ Belgede öncesinde mescitte görevli olan müezzin Halil Bey'in yerine Mehmet Bey'e tevcih edilen görevin tekrardan bir akçe yevmiye ile Halil Bey'e verilmesi konu edilmektedir. Bu atama kaydı, mescidin 18. yüzyılın başlarında da aktif olarak kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Belgede camiye "Ak Mescid Mahallesi ahalisi ile Sultan Yıldırım Bayezid'in bina eylediği" ifadeleri yer almaktadır. Böylece eserin Ak Mescit Mahallesi'nde Yıldırım Bayezid döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı tarihli belgenin devamındaki "merhum Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın Bolu şehrindeki vakıf mescidi" ifadesinden mescidin bir vakfa bağlı olduğu öğrenilmektedir.¹⁵

E. H. Ayverdi de *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* isimli eserinde vakıf geliri olarak, bedesten yakınlarında senelik atmış akçe geliri olan bir hanı, mescidin müezzini için vakfettiğini belirtmiştir.¹⁶ Bu bilgi de mescidin devamı için gelir sağlandığı bilgisini desteklemektedir.

Yapı ile ilgili diğer bir arşiv kaydı H. 27 Zilhicce 1229/ M. 10 Aralık 1814 tarihlidir. Arşiv kaydı birbirinin devamı niteliğinde olup iki nüshadır.¹⁷ Belgede, mahallenin yakınlarında cuma namazı kılınacak bir caminin olmamasından dolayı, mescide bir minber konulması talep edilmiştir. Ayrıca kayıt dikkatli incelendiğinde, yapının bir yangın geçirdiği ve kullanılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır. Yangından sonra boş kalan bu arsaya mescid, Bolu ve Viranşehir Mutasarrıfı Mehmet Said Galip Paşa tarafından tekrar inşa edilmiştir.

Yeniden inşa edildikten sonra mahalle civarında Cuma namazlarının eda edileceği başka cami olmamasından dolayı mescide minber talep edilmiştir. Sonrasında ise cami olarak kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Çünkü arşiv belgesinde yanan mescidin konumu olarak "Ak Mescid Mahallesi'ndeki mescid-i şerif" ibaresi geçmektedir. Bu ifadeden Yıldırım Bayezid'in yaptırmış olduğu mescidin zamanla bulunduğu mahalleye ismini verdiği çıkarımında bulunmak mümkündür. Evraktan, Bolu'da önemli bir konumda ve görevde olan Mehmet Said Galip Paşa'nın, sultanın hayratını devam ettirmek için böyle bir yapı inşa etmeyi düşünmüş olduğu çıkarımı yapılabilir.

14 BOA, AE. SMST.II, No. 106, Gömlek No. 11517, 1-2.

15 BOA, AE. SMST.II, No. 106 Gömlek No. 11517, 2.

16 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1966), 381.

17 Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C. EV]*, No. 373, Gömlek No. 18911, 1-2.

Cumhuriyet Dönemi'nde çekilen bazı fotoğraflarından, yapının küçük ebatlarda bir mescid hüviyetinde olduğu anlaşılmaktadır (bk. Fotoğraf 1-2-3). Yeniden inşa sürecinde bu yapının, bir cami olarak kullanılması fikri ortaya çıkmış olmalıdır. Yapının bir mescid-cami uygulaması şeklinde inşa edildiği düşünülebilir. Belgede yer alan “minber temini talebi”, bu görüşü desteklemektedir. Detaylıca ele alınacak bir sonraki belgede ise yapı, cami olarak zikredilmektedir. Nitekim ileriki zamanlarda yazılan kaynaklarda Leylekler Camii olarak isimlendirildiği görülmektedir.¹⁸

Günümüzde vakıflar genel müdürlüğü arşivinde bulunan Mehmet Said Galip Paşa'nın H. 1230/ M. 1814 tarihli vakfiyesi önemli bilgiler sunmaktadır. Vakfiyeden öğrenildiği üzere Paşa, Ak Mescit Mahallesi'nde yıkılmış olan mescidin yerine yeni bir cami yaptırmıştır. Bu camiye vakfın akarlarından gelir sağlamıştır. Said Galip Paşa, vakfiyesinde de geçtiği üzere Bolu'ya bağlı Aşağı Suk'ta bulunan Evsatoğlu Mehmet Ağa isimli iki göz değirmenin gelirinin bir kısmını camiye vakfetmiştir. Değirmenden elde edilen kira geliri, değirmenin tamir ve düzenlemelerine harcanmak üzere Lala Şahin Paşa Vakfı'na verilmiştir. Kira gelirinin bir kısmı ise, Ak Mescit Mahallesi'nde yıkılmış olan mescidin yerine inşa edilen caminin hatibine kırk akçe, mütevellisine otuz akçe olmak üzere camiye tahsis edilmiştir. Yine caminin kandil yağı gibi giderlerinin, değirmenin kirasından karşılanması istenmiştir.¹⁹ Böylece mescidin ihtiyaçları karşılanmış, işlevselliği devam ettirilmiştir.

Osmanlı Dönemi'ndeki diğer arşiv kaydı H. 1230/ M. 1815 tarihlidir. Bu arşiv belgesi de birbirinin devamı niteliğinde iki nüshadan oluşmaktadır. Belge, camiye değirmenin gelirden minber tahsisi ve hatip tevcih edilmesi ile ilgilidir.²⁰ Bu arşiv kaydındaki bilgiler bir önceki belgelerdeki bilgileri içermekle birlikte, burada da caminin Mehmet Said Galip Paşa Vakfı'na ait olduğu kaydedilmektedir.

Evraktaki ifadelerde “Bolu Ak Mescit Mahallesi'nde vaki cami harap olduğundan Sivas Valisi Seyyid Mehmet Said Galip Paşa'nın yeniden inşa ettiği yapıya padişahın izni ile minber-i şerife vakfeylediği” ibaresi geçmekte ve devamında “caminin hitabet vazifesinin günlük kırk akçe ile İbrahim b. Hüseyin Bey'e verildiği” ifade edilmektedir. Bu giderlerin ücretlerinin vakıf tarafından karşılanacağı da ayrıca belirtilmektedir.

Vakıf ile ilgili diğer bir kayıt ise H. 15 Recep 1233/ M. 21 Mayıs 1818 tarihli bir şer'iyye sicilidir. Burada Galip Paşa'nın, inşa ettirdiği caminin çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi için Mustafa Ağa'dan üç bin kuruşa satın almış olduğu değirmen söz konusu edilmektedir. Kayıta değirmenin ödemesinin yapılıp satın alındığı ve vakfa bağlandığı belirtilmiştir. Galip Paşa'nın Ankara

18 *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15.

19 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, V.D. 580, Sıra, 35, 62.

20 Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV]*, No. 386, Gömlek No. 19555, 1-2.

ve Çankırı mutasarrıflığına atanması ile mütevellî heyeti, değirmenin akıbetinden endişe ederek mirasçılarının hak talep etmesi durumunda akarı güvenceye almak istemişlerdir.²¹ Burada değirmenin artık vakfın bir malı olduğu ve mirasçıların herhangi bir hak talep edemeyeceği belirtilmiştir. Belgeden Said Galip Paşa'nın görev yerinin değiştiği ve vakfını korumak için önlem aldığı anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda bir yangın geçiren Ak Mescid, Mehmet Said Galip Paşa tarafından tekrardan inşa edilmiş ve ihtiyaca binaen cami olarak kullanılmaya devam etmiştir. Leylekler Camii olarak anılmaya bu süreçten sonra başlanmış olmalıdır.

Bolu mahalleleri ile ilgili yapılan araştırmalarda Ak Mescid Mahallesi'nin, 16. yüzyıldaki kayıtlarda yer aldığı belirtilmiştir. Yavuz Sultan Selim (1519) ve II. Selim (1568) dönemlerinde, Bolu'da yapılan tahrirlerden şehirdeki mahallelere dair bilgiler paylaşılmıştır. 16. yüzyıldaki on üç mahalleden bir tanesinin Ak Mescid Mahallesi olduğu kayıtlara geçmiştir. Ak Mescid Mahallesi 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra Karamanlı Mahallesi sınırlarına dahil edilmiştir (bk. Fotoğraf 3-4).²²

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde 1944 yılında Bolu ve çevresinde, kayıtlara büyük Bolu-Gerede depremi olarak geçen afet yaşanmıştır.²³ Bu depremde Ak Mescid (Leylekler Camii) büyük hasar almış, sonrasında yıkılmış ve yeri arsa olarak kalmıştır.²⁴

Depremden sonra boş kalan arsa, Bolu Valiliği'nin 18. 12. 1951 tarihli 4179 sayılı yazısında belirtildiği üzere depremde yıkılan caminin ihtiyaç olmadığından yenisinin yapılmadığı vurgulanmıştır. Cami yerinin imar planında ev yeri olduğu belirtilerek Galip Paşa Vakfına ait parselin satışı için Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden talepte bulunulmuştur.²⁵ Daha sonraki süreçte dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve ileri gelen bürokratlar tarafından imzalanan 13. 09. 1954 tarihli kararname ile 2762 sayılı kanunun 10. maddesine istinaden Mehmet Said Galip Paşa Vakfına ait cami arsasının satışına izin verilmiştir (bk. Görsel 4).²⁶ Satışına izin verilen arsanın 6. 1. 1955 tarihinde yapılan açık arttırma sonucunda 3513 lira bedelle dönemin

21 Fuat Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2009), 125-126.

22 Ayrıntılı olarak bk. Didem Sevtap Kaya - Mehmet Bayartan, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/21 (2019), 164.

23 Depremle ilgili detaylı bilgilere ve sayısal verilere bu belgeden ulaşılabilir. bk. Cumhuriyet Arşivi (BCA), 0301000/12084916, 08 Şubat 1944; Fatih Özçelik, "1944 Bolu-Gerede Depremi ve Sonuçları", *Akademik İncelemeler Dergisi* 12/2 (2017), 103; *Cumhuriyet* "21 Vilayetimizi Sarımsan Zelzele", (2 Şubat 1944), 1.

24 *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15; Soydemir, *Bir Şehrin Aynası Bolu*, 51.

25 *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15.

26 Cumhuriyet Arşivi (BCA) 137-77-16; *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15.

Bolu Müftüsü Tayyar Çulhaya tarafından muvakkat satış ihalesi yapılmıştır. Leylekler Camii arsası daha sonra başka şahsa satılmış ve 1970’li yıllarda yan parselle birleşerek üzerine betonarme dört katlı bina ve kuzeyinde kalan parselde de çeşme yapılmıştır (bk. Fotoğraf 5). Yerine yapılan bina 1999 depreminde ağır hasar almış ve yıkılmıştır.²⁷ Günümüzde mülkiyeti şahsa ait olan arsa, boş bir alan olarak bırakılmıştır. Çeşme ise varlığını devam ettirmektedir.

1.2. Mimari Plan özellikleri

Eser günümüze ulaşmadığı için mimari plan özellikleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Mimari plan özelliklerini birkaç farklı kaynak ile günümüze ulaşmış olan fotoğrafları üzerinden değerlendirmek mümkün olmuştur (bk. Fotoğraf 1-2-3).

M. Zekai Konrapa *Bolu Tarihi* isimli eserinde yapının küçük ve ahşap olduğunu belirtmektedir.²⁸ Yapıdan günümüze ulaşan fotoğraflar da bu bilgileri teyit etmektedir. Fotoğraflarda sıvalı dış cepheler dikkati çekmekte olup yapı, kırma çatılıdır. Üst sıra pencereler sivri kemerli; alt sıra pencereler ise dikdörtgen formludur. Tamamen ahşap olan minare, iyi bir işçiliğe sahip olduğu izlenimini vermektedir (bk. Fotoğraf 1). Maalesef fotoğraflardan yapının iç mekânı hakkında herhangi bir malumat alınamamaktadır. Yapı hakkında bilgi veren M. Zekai Konrapa’nın Bolulu olması nedeniyle yapının içini görmüş olduğu tahmin edilebilir. Bolu’nun coğrafi yapısı da göz önüne alındığında caminin içerisinde ahşap malzeme kullanımının yoğun olduğu varsayılabilir. Esere ait fotoğraflar Mehmet Said Galip Paşa’nın 19. yüzyılda tekrar inşa ettiği yapıya ait olmalıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

İlk inşası erken Osmanlı Dönemi’nde gerçekleşen Ak Mescid, Bolu’da bir mahalleye ismini vermiştir. Taşınmaz kültür varlığı niteliğinde olan yapı, ayrıca Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan bir mahalle ile birlikte şehrin hafızasında uzun yıllar yer etmiştir. Tüm bunların yanında biri yangın biri deprem olmak üzere iki afet geçiren yapı bunca olumsuz duruma rağmen uzun süre varlığını korumuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde düzensiz ve hızlı şehirleşmeden nasibini alarak bir daha geri dönmek üzere tarih sahnesinden silinmiştir. Bolu’da meydana gelen deprem sonrasında büyük hasar alıp yıkılarak günümüze ulaşamayan yapıyı özellikle arşiv belgeleri ve eski fotoğrafları üzerinden değerlendirmek mümkün olmuştur.

²⁷ *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15.

²⁸ M. Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi* (Bolu: Bolu Vilayet Matbaası, 1964), 581-582.

Ak Mescid'in tarihi süreçte iki defa aynı arsada inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapının ilk inşa süreci ile ilgili herhangi bir kitabe günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber arşiv belgeleri ve muhtelif kaynaklar ışığında mescidin ilk defa Yıldırım Bayezid döneminde (M. 1389- 1403) yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁹ Arşiv belgelerine göre caminin ikinci inşası 19. yüzyılda yanmasının ardından dönemin mutasarrıfı Mehmet Said Galip Paşa'nın yeniden inşasıyla gerçekleşmiştir.³⁰ Bu yönüyle yapının iki banisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Sultan Yıldırım Bayezid diğeri ise Mehmet Said Galip Paşa'dır.

Eser, geçirdiği iki inşa süreci sonrasında bir vakfa bağlanmış ve vakıf gelirleri ile desteklenmiştir. Yıldırım Bayezid döneminde mescide gelir getirmesi için bir de han vakfedilmiştir. Mehmet Sait Galip Paşa ise kendi vakfından mescide bir değirmen vakfetmiştir. Vakıf gelirleri sayesinde Ak Mescid, işlevini uzunca bir süre devam ettirmiştir.

İlk olarak mescid hüviyetiyle inşa edilen eser, sonraki inşasında mahallelinin talepleri doğrultusunda cami olarak hizmet vermeye başlamış, yapıya cuma namazı kılınabilecek şekilde minber ve kürsü eklenmiştir. İleriki süreçlerde ise yapının ismi halk nezdinde Leylekler Camii olarak anılmaya başlamıştır. Mescidin camiye çevrilmesinde beşeri faktörlerin etkili olduğu fikri ortaya atılabilir.³¹ Zamanla nüfusun artması ve mahallenin ihtiyacını karşılamaması ile birlikte cami kararı alınmış olmalıdır.

Ak Mescid'in önemli bir özelliği ise kurulduğu mahalleye ismini vermesidir. Mahalle Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Ak Mescid olarak anılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde yapı, Bolu'daki 1944 büyük depreminde zarar görmüştür. Depremden sonra mescid yıkılmış ve yeri boş kalmıştır. Arsası satılarak yerine çok katlı bir apartman dikilmiştir. Mescidin yerine dikilen bu çok katlı bina da 1999 depreminde ağır hasar almıştır.³²

Eserin mimari plan özellikleri hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Bu konuda arşiv kayıtlarında da herhangi bir somut veriye ulaşılamamıştır. Yapının fotoğraflarından ve M. Zekai Konrapa'nın *Bolu Tarihi* isimli eserinden yola çıkarak fikir yürütmek mümkün olmuştur.³³ Yapıya ait fotoğraflar dış cephe görsellerinden oluşmaktadır. Fotoğraflarda mescidin dış cephesi sıvalıdır. Üst kat pencereler sivri kemerli; alt kat pencereler ise dikdörtgen formudur. Üst örtüsü kırma çatılıdır. Minaresi iyi işçilikli olup tamamen ahşaptır (bk. Fotoğraf 1-2-3). M. Zekai Konrapa da yapının ahşap olduğunu belirtmiş-

29 BOA, *AE.SMST.II*, No. 106, Gömlek No. 11517,1-2; Yüksel, *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii*, 6; *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15.

30 BOA, *C.EV*, No. 373, Gömlek No. 18911, 1-2.

31 Kaya - Bayartan, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", 164.

32 *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 15.

33 M. Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi*, 581-582.

tir. Bolulu olan Konrapa yapının içini görmüş olmalıdır. Bolu'nun coğrafi yapısı düşünüldüğünde içerisinde ahşap malzeme kullanımının yoğun olduğu fikri ağır basmaktadır.

Taşınmaz kültür varlığı bakımından zengin olan ülkemizde, bu varlıkların kültürel kimliğimizin ayrılmaz bir parçası olduğu bilinciyle korunmasını sağlamak her vatandaşın sorumluluğu olmalıdır. Bunun yanında bu sorumluluğu daha güçlü hissedecek olan devlet erkanı, yasal ve yönetsel tüm önlemleri almakla yükümlü olmalıdır. Kültürel varlıkların korunması, ancak gönüllü olarak herkesin, her kurum ve kuruluşun, her meslek grubunun rol aldığı bir kamu bilincinin oluşturulmasıyla mümkündür.

Kaynakça

- Aşıkpaşaoğlu. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1966.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. 0301000/12084916, 08 Şubat 1944.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. 137-77-16.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Eokaf [C.EV]*. No. 386, Gömlek No. 19555.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Eokaf [C.EV]*. No. 373, Gömlek No. 18911.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mustafa II [AE.SMST.II]*. No. 106 Gömlek No. 11517.
- Cumhuriyet*. "21 Vilayetimizi Sarsan Zلزele". (2 Şubat 1944), 1.
- Eyice, Semavi. *Tarihde Bolu*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1975.
- Kaya, Didem Sevtap vd. "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi". *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/21 (2019), 161-177.
- Konukçu, Enver. "Bolu ve Fatihleri". *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. 1/1-6. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Konrapa, M. Zekai. *Bolu Tarihi*, Bolu: Bolu Vilayet Matbaası, 1964.
- Ötüken, Yıldız vd. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*. C.II. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- Özçelik, Fatih. "1944 Bolu-Gerede Depremi ve Sonuçları". *Akademik İncelemeler Dergisi* 12/2 (2017), 91-113
- Özdemir, Tuncay. *Bolu Şehri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Sebilci Bolu Kültür Dergisi*. haz. Semih Dimicioğlu. Bolu: 2016.
- Semih Dimicioğlu Fotoğraf Arşivi.
- Soydemir, Selman. *Bir Şehrin Aynası Bolu*. Ankara: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2016.
- Togan, Zeki Velidî. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Uçar, Fuat. *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. V.D.580. Sıra, 35. 62.
- Yüksel, İ. Aydın. *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1. Ak Mescid'in Görünümü. 1944 Yılı Öncesi. (Kaynak: Semih Dimicioğlu Arşivi)

Fotoğraf 2. Ak Mescid Mahallesi ve Mescid'in Görünümü. 1944 Yılı Öncesi. (Kaynak: Semih Dimicioğlu Arşivi)

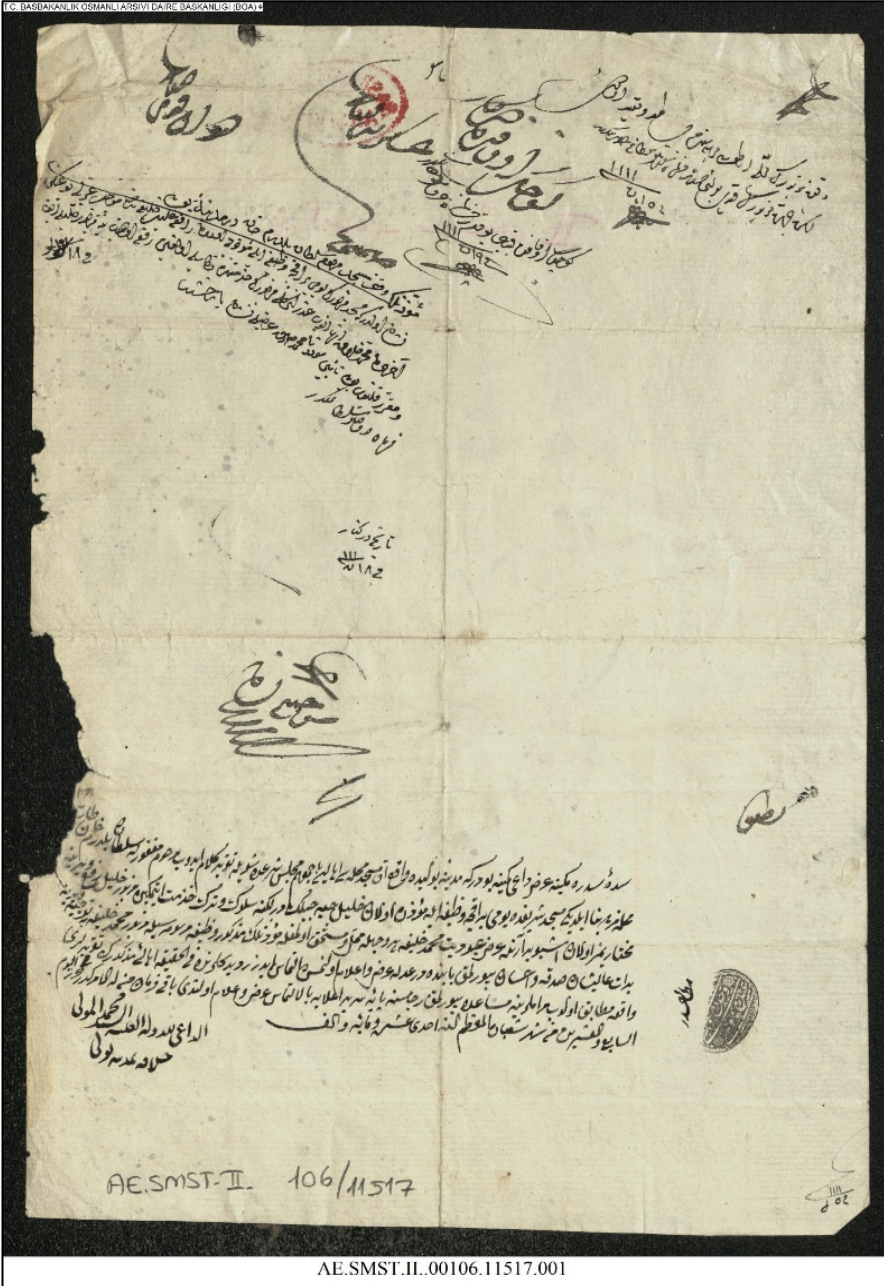
Fotoğraf 3. Sarayhane Camii Minaresinden Batıya Doğru Çekilmiş Fotoğraf. Önde Ortada Eski Belediye Binası, Sağda Üstte Ak Mescid (Leylekler Camii). 1937 Yılı. (Kaynak: Semih Dimicioğlu Arşivi)

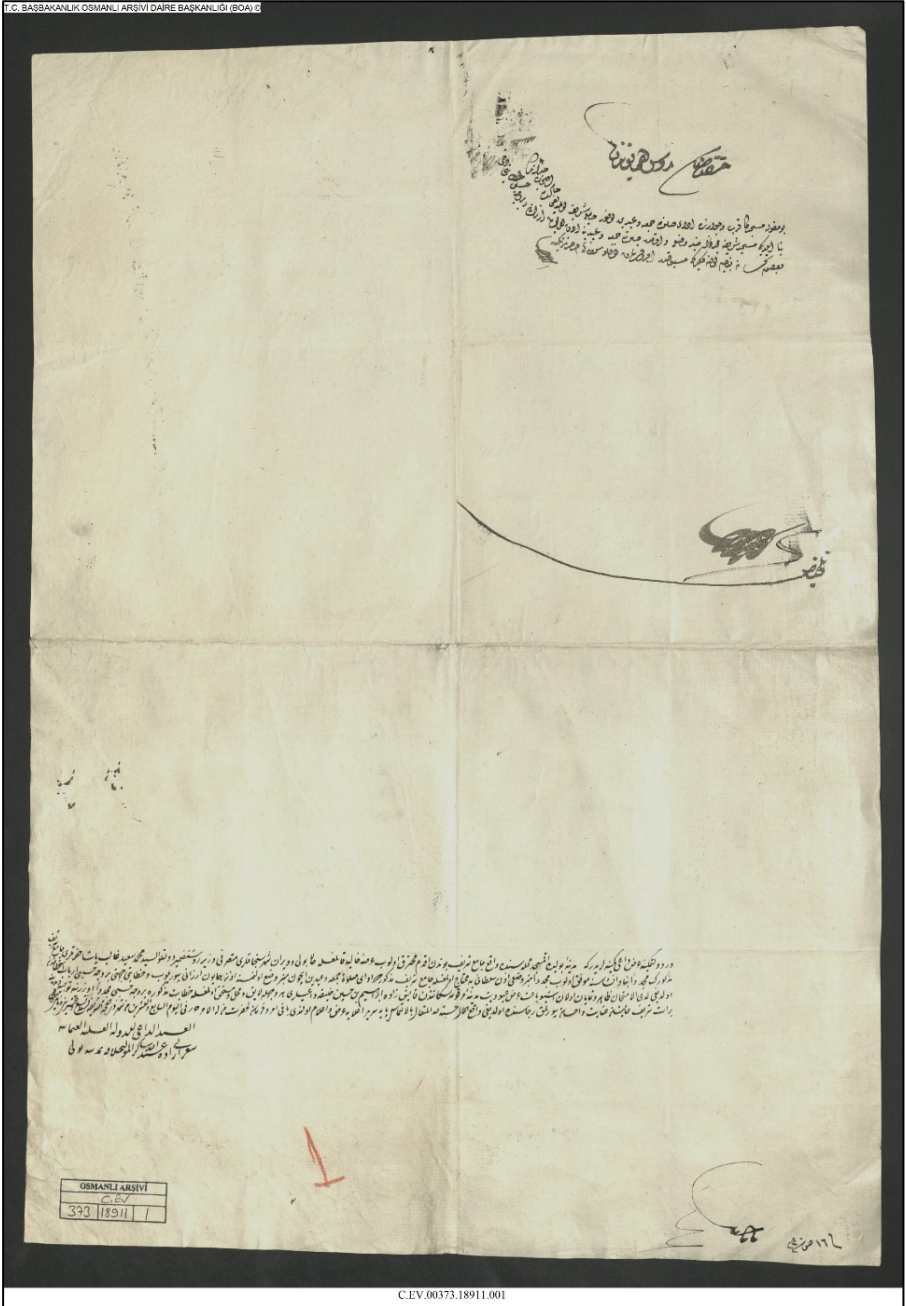
Fotoğraf 4. 1935 Yılı, Leylekler Camii Minaresinden Şehrin Doğusuna Bakış. Karşıda Yıldırım Bayezid Camii Görülmektedir. 25.10.1935. (Kaynak: Semih Dimicioğlu Arşivi)

Fotoğraf 5. 1944 Depreminin Sonra Yıkılan Mescidin Yerine İnşa Edilen Apartmanın Görünümü. 1944 Yılı Sonrası. (Kaynak: Semih Dimicioğlu Arşivi)

Görsel 1. Ak Mescid Mahallesi Yıldırım Bayezid Mescidine Müezzîn Tayini. (BOA, AE.SMST.II, No.106, Gömlek No.11517)

Görsel 2: Ak Mescid Mahallesinde Yanan Cami Arsasına Bolu Mutasarrıfı Mehmet Sait Galip Paşa Tarafından Yeni Yaptırılan Camiye Minber Talebi. (BOA, C.EV, No. 373, Gömlek No. 18911)

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4
3604

KARARNAME

Bolu'da (Galip Paşa) camii arsasının satılması hakkındaki
Vekiller Umum Mücürürlüğü İdare Meclisinin 21/2/1952 tarihli ve 70/79
sayılı teklifi, 2762 sayılı kanunun 10 uncu maddesine tevfikân, İcra
Vekilleri Heyetince 13/ 9 /1954 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR
C. - Bey

Başvekil Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı Devlet Vekili Devlet Vekili Adire Vekili
Millet Müdafası Vekili Dahiliye Vekili Hariciye Vekili Maliye Vekili Maarif Vekili
Nafaa Vekili İktisadi ve Ticaret Vekili Sub. ve İc. Mus. Vekili Gümr. ve İşb. Vekili
Ziraat Vekili Mînakalât Vekili Çalışma Vekili İşletmeler Vekili

68-59 137 77 16

Görsel 3: Bolu Galip Paşa Arsasının Satılması ile İlgili Evrak. (BCA, Cumhuriyet Arşivi. 137-77-16)

İLAN- Bolu'nun Tabaklar Mahallesi Dik Sokak Mevki'nde 120 m² Leylekler Camii Arsası 400 lira muhammen bedel üzerinden açık arttırma suretiyle mülkiyeti satılacaktır.

Görsel 4: Leylekler Camii Arsası Satış İlanı. (Kaynak: Sebirci Bolu Kültür Dergisi, 15)

An Architectural Structure from the Early Ottoman Period that No Longer Exists: Bolu Ak Masjid (Leylekler Mosque)

(Extended Abstract)

After Bolu was conquered by the Ottomans at the beginning of the 14th century, an intense development activity started during the reign of Yildirim Bayezid. The city has started to become active culturally and socially. The most important of these construction activities is the complex -consisting of a mosque, madrasah and hammam that Yildirim Bayezid had built in his name - in the center of Bolu Bazaar. The Turkish-Islamic city form was formed with the trade structures that developed over time around the complex. In addition to the development of the city, one of the structures built according to the needs of the society is the neighborhood masjids. Ak Masjid, which is the subject of our article, is a good example of these structures. According to archives and documents, it was built at the time of Yildirim Bayezid.

The masjid, whose name has given to the neighborhood where it is located, was damaged by fire and earthquakes over time and could not reach the present day. Despite this, with the research it is possible to discern the chronological processes that the building had gone through. Especially the Ottoman and Turkish Republic archive records provide important information about the building.

The oldest document that researchers have found in the Ottoman archives is from the late 16th century and early 17th century, and it is about the commission of a muezzin. The important notice in this document is that the building was in the Ak Masjid District, and it belonged to the public and was built by Yildirim Bayezid. Another data mentioned in this document is, it was Masjid of Sultan Yildirim Han's Foundation in Bolu. Thus, we understand that there was a foundation attached to it.

In another two documents from the second half of the 19th century, it was stated that the building suffered a fire and was heavily damaged. The new masjid was rebuilt on the site of the destroyed one by Mehmet Said Galip Pasha, who was the sanjak chief of Bolu. After it was built, a minbar was added to the structure at the request of the people living in the neighborhood so that it became appropriate for Friday prayer. As it is mentioned in the documents that the minbar request for the building was submitted to the authorities. The mosque was rebuilt after the fire and used as a mosque.

During the early Turkish Republic period, a major earthquake occurred in the city. This earthquake was recorded as the great Bolu-Gerede Earthquake. The structure was damaged in the earthquake and demolished over time, and the place of the mosque remained as an empty land.

According to the archive records of the Bolu Governor's Office in 1954, a new mosque was not built on the same place because it was not needed. The land was determined as a residential area in the zoning plan, and a request was made from the General Directorate of Foundations for the sale of the parcel belonging to the Galip Paşa Foundation. In the following period, with the decree dated 13.09.1954 signed by the President Celal Bayar, Prime Minister Adnan Menderes and bureaucrats, the sale of the land belonging to the Mehmet Said Galip Pasa Foundation was approved, pursuant to Article 10 of Law No. 2762.

With the auction held, a temporary sale tender was made by the Bolu Mufti of the time, Tayyar Çulhaya, for 3513 liras. Leylekler Mosque land was later sold to another person.

Using the demolished mosques' land and the adjacent parcel, a reinforced concrete quadplex building and a fountain were built on the northern side in the 1970s. The new building built on this land was heavily damaged and demolished in the 1999 earthquake.

In the beginning, it was built as a masjid; however, it was used as a mosque in the following years. It was called the Leylekler Mosque during the republican period.

Due to the disasters that took place during the Turkish Republic period the masjid, which gave its name to the region, was unfortunately completely forgotten over time. Ak Mescid district was later merged with Karamanlı district. The neighborhood, which used the same name as the masjid for many years, was forgotten like that of the masjid.

Since the building has not survived, we do not have much information about its architectural features. We were able to learn about them from several different documents and photographs of the building that have survived. It has been stated in M. Zekai Konurapa's book, "History of Bolu", that the building was small and wooden. The photographs of the building confirm this information. Masjid had stucco and a hipped roof. The windows in the upper part were lancet; the lower ones were rectangular. Its minaret was entirely wooden, giving the impression that it has a successful craftsmanship.

From the photographs, it is not possible to have any information about the interior of the building, but the exterior appears to be plastered. In his book, M. Zekai Konurapa stated that the building was wooden. Konurapa, who is also from Bolu, must have seen the inside of the building. Considering the geographical structure of Bolu, the idea that the use of wooden materials predominates.

Not many publications have been done about the historical Ak Mescid, which we have explored above. We have scant information about the mosque. In this study, Ottoman and Turkish Republic period research were made in

the Presidential archives, and we have learned several data about the structure from the documents. In addition, different publications were also used for this study. Researchers have tried to have an idea about the structure from the photographs of it.

By this research, changes and transformations of the Ak Mescid in the historical process were listed chronologically, and it is thought that the information and documents obtained are important in terms of being an architectural work that has not survived.

The references in this study were analyzed within the Art History research discipline. The research primarily aims to contribute to the history of Turkish-Islamic Architecture, City and Culture in the history of art. It is also important in terms of showing the status of the immovable cultural assets of the Bolu City in the past.